

CLAUDIA ALRAUM

Egységesítés az ítélkezés által

Észrevételek a pápai kiküldött bírók 1189 előtti apuliai tevékenységéhez

A pápai kiküldött bíróság a pápaság egyik olyan eszközeként határozható meg, amely az egyház jogi egységesítését szolgálta.¹ Az Apostoli Széket már a 11. század közepétől, az ún. reformpápaság idejétől, de elsősorban a 12. századtól egyre nagyobb számban kérték fel bizonyos kérdések és peres ügyek eldöntésére. Ezek teljesítése, illetve az egyház legfelsőbb bírói szerepének betöltése érdekében a pápai udvarban a feladatok specializálódása és differenciálódása kezdődött meg. Ebben a folyamatban a pápák joghatósági primátus iránti igénye is szerepet játszott. A jogáspápa, III. Ince (1198–1216) idejét tekinthetjük csúcspontnak a pápai udvar intézményesülése tekintetében. Ekkor vált nyilvánvalóvá a kiküldött bíróság

¹ A korábbi munkák mellett az utóbbi húsz évben számos tanulmány foglalkozik különböző kiindulópontok és regionális szempontok alapján a delegált bíróság létrejöttével és működésével: Sayers, Jane E.: *Papal judges delegate in the province of Canterbury. A study in ecclesiastical jurisdiction and administration*. Oxford, 1971. (Új kiadása: 1997); Herde, Peter: *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 31-32) 2., Tübingen, 1970.; uő: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und der frühen Neuzeit*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, Bd. 88. (2002) 20–43. A regionális kutatások számára iránymutatóként szolgál Harald Müller disszertációja: Müller, Harald: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert)*. Tl. 1: Untersuchung, Tl. 2: Regesten und Edition (Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia 4,1-2) Bonn, 1997. Számtalan más tanulmányban is foglalkozott a témával, egyebek mellett a delegált bírók közvetítői szerepének hangsúlyozásával: Müller, Harald: *Entscheidung auf Nachfrage: die delegierten Richter als Verbindungsmitglieder zwischen Kurie und Region*. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie: das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin, 2008., 109–131.; továbbá uő: *Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zu Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit*. In: Zey, Claudia – Märkl, Claudia (Hrsg.): *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen*. Zürich, 2008. 41–65.; uő: *Generalisierung, dichte Beschreibung, kontrastierende Einzelstudien? Stand und Perspektiven der Erforschung delegierter Gerichtsbarkeit des Papstes im Hochmittelalter*. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): *Rom und die Regionen. Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter*. Berlin, 2012. 145–156. Ebben a kötetben a pápaság más eszközeit, például a legátusokat és az exemptiókat illetően is fontos tanulmányok találhatók. Az utóbbi években nagyobb munkáik keretében Barabás Gábor a Magyar Királysággal, míg Andreas Holndonner az Ibériai-félszigettel kapcsolatban foglalkozott a delegált bíróság integrációs szempontjaival: Barabás, Gábor: *Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198 – ca. 1241). Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze*. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 6) Wien, 2014.; Holndonner, Andreas: *Kommunikation, Jurisdiktion, Integration: das Papsttum und das Erzbistum Toledo im 12. Jahrhundert (ca. 1085 – ca. 1185)*. Berlin – München – Boston, 2014.

szükségessége, lévén a pápák nem hozhattak minden ügyben személyesen döntést: „...*quas per nos non possumus, aliis de auctoritate nostra committere diffiniendas*”,² ahogyan az emberi természet sem teszi lehetővé, hogy valaki egyszerre két helyen lehessen: „...*qualiter conditionis humanae lex hominem simul in diversis locis existere aut ad loca remotiora transolvere subito non permittit*...”.³ A pápák számára tehát elengedhetlenné vált, hogy feladataikat másokra ruházhassák, és ügyeiket legátusok és delegált bírók intézhessék.⁴ Tanulmányomban ez utóbbi személyek közül veszek néhányat vizsgálat alá, mégpedig azokat, akik a kereszténység különböző részeiből származó ügyekben bírói feladatokat kaptak a pápától: a kiküldött bírókat.

Előzetes megjegyzések és bevezető tézisek

A vizsgálódás a pápai kiküldött bíróság dél-itáliai felhasználására terjed ki 1189-ig, II. Vilmos szicíliai király haláláig,⁵ ami után, bár a normann uralom névleg nem ért véget, de egyrészt Leccei Tankréd bitorolta a trónt 1194-ig, másrészt jog szerint az örökség Vilmos nagynénjére, Konstanciára, II. Roger (1130–1154) leányára, a Stauf-házi IV. Henrik feleségére szállt. Az uralmi helyzet ennek megfelelően instabil volt, és nagymértékben függött különböző hatalmi csoportosulásoktól. A kutatás földrajzi tekintetben Apulia északi és középső részére összpontosít, ami által bepillantást nyerhetünk a pápai kiküldött bíróság fejlődésébe, felhasználásába és gyakorlatába Trani, Bari és Brindisi érseki tartományaiban, illetve mindenkori alárendelt püspökségeikben és kolostoraikban, továbbá Monopoli exempt püspökségében. Tanulmányomban elsősorban azokra a prelátusoknak adott megbízásokra hagyatkoztam, akik székhelye és így hatóköre a kiválasztott területen feküdt, de nem maradhat el azon kiküldöttek elemzése sem, akik nem a nevezett egyházmegyéből származtak, de feladataik oda szóltak.

A források elemzését alapjaiban határozta meg egyrészt az a kérdés, mennyiben tudta megvalósítani a pápaság az ún. „pápaságtörténeti fordulat” (*papstgeschichtliche Wende*)⁶ után Apulia és egyházi intézményeinek homogenizálását, másrészt az, hogy minek a révén és támogatásával zajlott ez a folyamat. A jogszolgáltatás szempontjából mindenképpen központi elemnek tekinthető a pápai kiküldött bíróság, hiszen a jog, amelynek szférájában a delegáltak elhelyezhetők, téralakító vagy térrendező elemnek minősíthető. Egy jogi rendszer sikeres felhasználásának feltétele volt a mindenkori jogalkotó – jelen esetben a pápaság – és az ő joghatósági autoritásának elfogadása egyházi és adott esetben az abból keletkező világi kérdésekben is. Ahhoz, hogy olyan jogi rendszert, mint a római-kanonjog, sikeresen és erőszak nélkül bevezethessenek, már léteznie kellett egy kommunikációs térnek a központ és az alárendelt régiók között. Az egyházjog pedig olyan, határokon átnyúló rendszernek tekinthető, amelynek az egész latin egyházban ugyanazon a módon kellett érvényesülnie.

² III. Ince a delegált bíráskodás jelentőségéről. Kiadás: Hageneder, Othmar – Haidacher, Anton (Hrsg.): *Das Register Innozenz*, Bd. 1: 1. Pontifikatsjahr 1198/99. (Publikationen der Abteilung für historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II. Abteilung, 1. Reihe) Wien, 1964. 58. n. 39, Z. 10 f.

³ Migne PL 216, Sp. 795–798, n. 12, hier Sp. 795f. 1213. március 23. (Potthast 4686).

⁴ Uo.

⁵ II. Vilmos személyére és uralmára lásd: Schlichte, Annkristin: *Der „gute“ König. Wilhelm II. von Sizilien (1166–1189)*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 110) Tübingen, 2005.

⁶ A pápaságtörténeti fordulat kifejezésre lásd: Schieffer, Rudolf: *Motu proprio. Über die papstgeschichtliche Wende im 11. Jahrhundert*. Historisches Jahrbuch, Bd. 122. (2002) 27–41.

Megjegyzések a delegált bíróságról

A pápák a 11. század második fele, a „pápaságtörténeti fordulat” óta igényt tartottak arra, hogy minden nagyobb ügyben (*causae maiores*), vagyis olyan perekben, amelyek alapvető és jelentős kérdéseket érintettek, döntést hozhassanak. A korábbi megszokott, helyi bírói szinteket így egyre többször kerülték ki, az egyházfők pedig fogadták a helyi és regionális bírók elleni panaszokat. A pápai döntések iránti növekvő nemzetközi igény nem kizárólag a Kúrián hozott változásokat, de a kiküldött bíróság intézményét is életre hívta, amely a 12. század során a pápai jogszolgáltatás központi elemévé vált, és formális alakot is öltött. Az eljárásjog elméleti alapját a római-kánonjog adta, amely ugyancsak a 12. században alakult ki, és kapott növekvő figyelmet a pápai udvarban, miután III. Sándorral (1159–1181) kezdve jogi képzettségű egyházfők sora került Szent Péter trónjára.

Az ítélkezési feladatok delegálásokat általi decentralizálása révén csökkent a pápai udvarra nehezedő nyomás, és hatékonyabban kezelhették a latin kereszténység különböző régióiból érkező fellebbezéseket. A mandátumok révén felhatalmazott és csak ennek révén cselekvőképes bírók összekötő kapocsként funkcionáltak a régiók és a Kúria között.

A kiküldött bíróság elterjedése és további alakulása azonban végeredményben „Róma nélkül” ment végbe, lévén a panaszosoknak maguknak kellett akcióba lépniük, hogy kikerülhessék a rendes bírói szinteket. Az *orbis christianus* különböző vidékeiről személyesen vagy képviselő útján kellett benyújtani apellációikat az általában Rómában, de alkalmanként máshol tartózkodó pápai udvarhoz, ami nemcsak a kiindulási helytől függően hosszabb-rövidebb utazással, de ehhez kapcsolódóan költségekkel is együtt járt. Így az a gyakoriság, amellyel a delegált bírók az adott régióban megjelentek, képet adhat a terület egyházi intézményeinek hajlandóságáról a központilag irányított egyházba történő beilleszkedésre, vagyis az „integráció” egyik indikátora volt, illetve a pápaság mint legitim jogszolgáltató hatalom elismerését jelezte. Harald Müller is hangsúlyozta, hogy a pápai delegált bíróság elterjedése végeredményben Róma nélkül történt, de az intézmény segítségével egységes, a pápaságot mint legitimáló tényezőt középpontba állító jogi kultúra alakult ki.⁷

A pápai delegált bíróságról az apuliai egyházmegyékben a 12. században

A bíróknak adott mandátumok

A 12. századból tizenhat, pápák által kiállított bírói megbízás ismert. Közülük tizenkettő *deperditaként* más oklevelekből, illetve akár csak 16-17. századi említésekből és leírásokból⁸ és leírásaiból⁹ rekonstruálható. Egy további elveszett megbízás, amelyet a Holtzmann által az *Italia Pontificia* sorozat részeként kiadott regesztakötet mások mellett Apulia vidékéhez sorol,¹⁰ nem említésből ismert, hanem egy másik oklevél alapján következtethetünk rá,

⁷ Vö. Müller, Harald: *Im Dienste der Zentralisierung? Zu Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit*. In: Andenna, Cristina – Blenemann, Gordon – Herbers, Klaus – Melville, Gert (Hrsg.): *Die Ordnung der Kommunikation und die Kommunikation der Ordnungen. Zentralität: Papsttum und Orden im Europa des 12. und 13. Jahrhunderts*. (Aurora 1,2) Stuttgart, 2013. 133–144., itt: 143. s köv.

⁸ Mint például a *Summarium I. Litterae executoriales relaxatae a Sacra Rota Romana die 22. Decembris 1550 coram bone memorie Antonio de Augustinis in causa Conversanen. Iurisdictionis etc.*

⁹ Andrea Della Monaca a 17. században nyilvánvalóan látta a S. Maria Veterana kolostor okleveleit. Lásd: Della Monaca, Andrea: *Memoria storica della città di Brindisi*. Lecce, 1674.

¹⁰ Holtzmann, Walther: *Italia Pontificia 9. Samnium – Apulia – Lucania*. Berlin, 1962. (a továbbiakban: IP 9).

amelyben egy delegált bíró, Bari Rajnald tájékoztatta III. Lucius pápát (1181–1185) arról, hogy a Trani érseke és a barlettai johannita testvérek közötti perben a lovagok javára ítélt.¹¹ Ennek alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy Rajnald érsek számára korábban kiállítottak egy megbízást, de az is elképzelhető, hogy III. Lucius más bírót is felhatalmazott, akiknek együtt kellett működniük a főpappal, bár erre nézve nem áll rendelkezésre bizonyíték. Ha feltételezzük, hogy Rajnald bizonyosan kapott megbízólevelet, akkor összesen tizenhét egyértelmű pápai mandátummal számolhatunk a korszakból.¹²

Ebből III. Sándorra hét oklevél esik, bár datálási nehézségek folytán ezek közül egy csak feltételesen köthető hozzá, s talán már utóda, III. Lucius állított ki.¹³ Az első ismert mandátum 1173 májusából, tehát III. Sándor pontifikátusából maradt ránk,¹⁴ vagyis a 12. század háromnegyedében nem lépett működésbe a kiküldött bíróság intézménye, holott ekkor a latin kereszténység más részein már megjelent és meg is szilárdult.¹⁵ Sándor három apuliai címzettnek küldött mandátuma esetében nem perek jogi átadása történt, hanem más jellegű pápai felhatalmazás (ezek a jelen tanulmány statisztikai részébe nem illeszkednek). A pápa először 1174-ben, esetleg 1175 elején arra hatalmazott fel két egyházi méltóságviselőt, hogy vizsgálják ki a Bari melletti (*in loco Cuti*) Mindenszentek kolostorban tapasztalható visszaadásokat,¹⁶ majd 1178 nyarán azzal bízta meg a címzetteket, hogy tájékoztassák a conversanói püspök és a monopoli Szt. István kolostor apátja közötti perrel, ami után az eljárásnak a pápai udvarban kellett folytatódnia.¹⁷ Ez a pereskedés, amelynek alapja a Putignano (*terra Putiniani*) feletti joghatóság volt, nagy jelentőségű lehetett, olyannyira, hogy a pápa maga és római jogászai számára tartotta fenn az ítélkezés jogát. A harmadik esetben egy körülbelül 1179-ből származó, Rajnald bari érseknek küldött rendelkezéssel van dolgunk, amely a prelátus és Cafisius conversanói püspök között Rutigliano egyháza körüli ellentét *ordo iudicarius*¹⁸ szerinti befejezését parancsolta meg.¹⁹ A főpap ebben az esetben tehát peres félként a saját ügye egyházjog segítségével történő befejezésére kapott utasítást.

¹¹ III. Orbán egy 1186. július 18-án vagy 1187-ben kiadott oklevele alapján rekonstruálható. Kiadás: Delaville de Roulx, Joseph (dir.): *Cartulaire de l'ordre de Saint Jean de Jérusalem 1100–1310*, Bd. 1: 1100–1200. 508. n. 816.

¹² A vizsgált időszakból hat további oklevél maradt ránk, amelyek csak érintőlegesen tartoznak a bírói megbízások közé, így határesetként tekinthetünk rájuk, vagy akár nem is egyértelműen tarthatók mandátumnak, köztük öt *deperdita*.

¹³ A megbízást említi a delegált bírók egy későbbi oklevele. Lásd: IP 9, az oklevél kiadása: Gioacchino Prologo, Arcangelo di: *Le carte che si conservano nell'Archivio del Capitolo Metropolitano della città di Trani: dal 9 secolo fino all'anno 1266*. Barletta, 1877. 157. n. 74., illetve Beltrani, Giovanni (ed.): *Codice Diplomatico Barese, Vol. 9: I documenti storici di Corato (1046–1327)*. Bari, 1923. 76–78. n. 67.

¹⁴ Lásd: IP 9, 294, n. 13. A diploma tartalmát a továbbiakban, Trani Bartranddal kapcsolatban ismertetem.

¹⁵ Lásd egyebek mellett: Müller: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit*, id. mű.

¹⁶ III. Sándor megbízta a monopoli püspököt és a helyi Szt. István kolostor apátját, hogy vizsgálják meg az exempt bari Mindenszentek kolostor helyzetét, mivel ott elhanyagolták a misézést. Lásd: IP 9, 335, n. *11.

¹⁷ Lásd: IP 9, 322, n. *17.

¹⁸ Vagyis a kánoni eljárásnak megfelelően. Ehhez lásd: Fowler-Magerl, Linda: *Ordo iudiciorum vel ordo iudicarius. Begriff und Literaturgattung*. (Ius Commune Sonderhefte 19) Frankfurt a. M., 1984.

¹⁹ Lásd: IP 9, 360, n. *4.

III. Luciustól négy apuliai címzettnek adott megbízás ismert.²⁰ Három oklevél esetében a Bertrand trani érsek és a coratói főesperes, illetve klerikusok között egy áruszerződés miatt létrejött konfliktus kezelése volt a cél a delegálások révén. Egy további pápai bírói felhatalmazásra utal Rajnald érsek már említett, korábbi tevékenységéről beszámoló levele.²¹ A perben a trani püspök és klérus, illetve a barlettai johanniták álltak szemben egymással. Az utóbbiak azt a szabadságot kapták Rajnaldtól, hogy halotti körmenetek alkalmával a városon belül liturgikus jelvényeket vihessenek, és további istentiszteleteket tarthassanak. Másik bíró neve nem szerepel a forrásban, így kétség merülhet fel azt illetően, hogy valóban pápai delegálással van-e dolgunk, III. Lucius ugyanis elődjéhez, III. Sándorhoz hasonlóan, ahogyan Trani és Corato említett perében, általában egyszerre két bírót hatalmazott fel. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a bari püspök mellett megbízott másik delegált neve pusztán kimaradt III. Orbán pápa Rajnald levelét említő diplomájából.

III. Lucius római vikáriusa, Gerhard, a S. Adriano diakónus-bíborosa 1184 és 1188. február 4. között pontosabban nem meghatározható időpontban állított ki megbízást Rajnald bari érsek, illetve a melfi és az asculanói püspökök számára.²² A címzetteknek biztosítaniuk kellett, hogy a montesacrói apát és kolostor, valamint a molfettai Szt. Jakab egyház perjele, Vilmos perében az utóbbi állítsa helyre egyháza javait, ellenkező esetben számoljon a megfelelő konzekvenciákkal. Feltételezhetjük, hogy ebben az esetben bírói felhatalmazással járt a megbízás,²³ bár Gerhard Rómában *qui loco et vice domini pape plenitudinem potestatis exercet*²⁴ az ügy megoldásának első lépésére már javaslatot tett. Azt mindenesetre nem lehet kizárni, hogy eredendően Montesacro apátja, esetleg az ő képviselője fellebbezett volna Rómában, ahol a pápa helyettesét keresték fel, nem magát az egyházfőt, aki ekkor távolabb, Veronában időzött. Rajnald bari érsek egy datálatlan levele alapján ismerjük az ügy további lefolyását: Vilmos perjelt, aki vonakodott megjelenni a bíróság előtt, Molfetta püspökének tanácsára az érsek személyesen közösiette ki.²⁵

III. Orbán (1185–1187) időszakából három megbízás maradt ránk: az első, datálatlan oklevéllel az egyházfő a korszak pápai kommunikációjában számos alkalommal megjelenő Rajnald bari érseknek, továbbá Malfi püspökének, valamint Vilmos troiai püspöknek parancsolta meg, hogy a garganói Monte S. Angelo kanonokjai által megnevezett tanúkat bizonyos privilégiumokat illetően hallgassák meg. A nevezett kanonokok ugyanis azt állították, hogy a sipontói érseki székeskáptalan kanonokjai megkárosítva őket a privilégiumokat

²⁰ Az elsőt lásd: IP 9, 297, n. *30 és újabban: Böhmer, Johann Friedrich: *Regesta Imperii IV: Lothar III. und ältere Staufer, 4. Abteilung: Papstregesten 1124–1198, Teil 4: 1181–1198, Lieferung 1: 1181–1184*. Bearbeitet von Katrin Baaken und Ulrich Schmidt, Köln, 2003. (a továbbiakban: RI IV, 4,4, Lfg. 1) 489. n. 829., a második forrás: IP 9, 323, n.*13, illetve: RI IV, 4,4, Lfg. 1, 489, n. 827; továbbá a harmadik oklevél: IP 9, 297, n. 31 és RI IV, 4,4, Lfg. 1, 490, n. 830.

²¹ Regesztá: Böhmer, Johann Friedrich: *Regesta Imperii IV: Lothar III. und ältere Staufer, 4. Abteilung: Papstregesten 1124–1198, Teil 4: 1181–1198, Lieferung 2: 1184–1185*. Bearbeitet von Katrin Baaken und Ulrich Schmidt. Köln, 2006. (a továbbiakban: RI IV, 4,4, Lfg. 2) 420. n. 2066; említi III. Orbán egy 1186. július 18-án, esetleg 1187-ben kelt oklevele: Delaville de Roulx (éd.): *Cartulaire*, 508. n. 816.

²² Regesztá: IP 9, 324, n. *23; Egy *deperditával* van dolgunk, amely Bari Rajnald egy datálatlan oklevélből rekonstruálható. Lásd: Nitti de Vito, Francesco (ed.): *Codice Diplomatico Barese, Vol 8: Le pergamene di Barletta, Archivio Capitolare (897–1285)*. Bari, 1914. 201. n. 157.

²³ Kétségtelenül megbízás volt, ahogyan az Rajnald oklevele alapján megállapítható: „...a domino vicario litteras et mandatum recepimus...” Lásd: *Codice Diplomatico Barese*, vol. 8. 201. n. 157.

²⁴ Lásd: *Codice Diplomatico Barese*, vol. 8. 202.

²⁵ Lásd: *Codice Diplomatico Barese*, vol. 8. 201. s köv., n. 157.

meghamisították, sőt, el is égették.²⁶ Egy másik, 15. századi másolatból ismert megbízólevél 1186-ban vagy 1187-ben a barlettai johanniták már említett ügyében kelt, akiknek Trani klerikusai, Rajnald érsek korábbi ítélete ellenére megtiltották, hogy a halottas menetekben keresztet, gyertyatartókat és csengőket vigyenek. Trani papsága Bertrand érsekkel közösen emelt óvást III. Orbán pápánál, arra kérve őt, hogy vonja vissza a korábbi ítéletet. A pápa július 18-i válaszában azonban delegáltja első döntését erősítette meg, illetve tájékoztatta a tranibelieket Rajnald, valamint Palmerius, a monopoli Szt. István kolostor apátjának küldött bírói megbízásról. Ez utóbbi arra az eshetőségre vonatkozott, ha Trani klerikusai vonakodnának elismerni és követni a pápai döntést.²⁷ Ugyanazon a napon a pápai kancelláriában egy további oklevél is készült a tranibeliek számára, akik a barlettai johannitákkal szemben állva mindenkit egyházi tilalom (*interdictum*) alá vettek, valamint exkommunikációval fenyegettek, aki a lovagok templomát látogatta. III. Orbán arra intette a címzetteket, hogy hagyjanak fel ezzel a magatartással, illetve megparancsolta a már egyházi fenytétkkel sújtottak feloldozását. Vonakodásuk esetére ezúttal is bírót hatalmazott fel a pápa, mégpedig Salpi kanonokjait és püspökét, akiknek a kiközösítések feloldása, illetve a traniak általi jóvátétel elérése volt a feladatuk.²⁸

III. Kelemen pápa (1187–1191) két esetben adott ki megbízói oklevelet apuliai egyházmegegyekre vonatkozóan, legalábbis a tanulmány által vizsgált 1189-es időhatárig.²⁹ Az egyik mandátum *littera clausa* formájában a Bari San Nicola perjele, Miklós számára készült, és a bari bencés monostor apátja, valamint András materai presbiter között egy meg nem fizetett kölcsön miatti pert érintette. Miklós szerepe abban állt, hogy rávegye az apátot, fizesse meg az Andrást illető összeget.³⁰ A pápa ezenkívül maga is hozott ítéletet egy olyan ügyben, amely „klasszikusan” a delegált bírók hatáskörébe tartozik. A Putignano feletti joghatóság miatt Conversano püspöke és a monopoli Szt. István kolostor apátja, Palmerius állt perben egymással, III. Kelemen két delegáltat bízott meg (Daufferius bari választott érseket, illetve Alpinust, Polignano püspökét) az ítélet foganatosításával.³¹ Az ügyben már III. Sándor is igyekezett tájékozódni apuliai megbízottak révén, miközben a döntés jogát magának tartotta fenn.³² Kelemen pápa egy további megbízása a vizsgált korszak legvégén vagy talán már azon is túl történt. Bisceglie püspöke a pápa nevében hozott ítéletet főesperese, Berardus meg-

²⁶ A *deperdita* regesztáját, amely III. Ince egy 1202. május 25-én kelt oklevele alapján ismert, lásd: Böhmer, Johann Friedrich: *Regesta Imperii IV: Lothar III. und ältere Staufer, 4. Abteilung: Papstregesten 1124–1198, Teil 4: 1181–1198, Lieferung 3: 1185–1187*. Bearbeitet von Katrin Baaken und Ulrich Schmidt. Köln, 2012. (a továbbiakban: RI IV, 4, 4, Lfg. 3) 569. n. 1058., valamint IP 9, 240. n. *26. A kiküldött bírók ekkor már meghallgattak néhány tanút, de III. Orbán, valamint utódja halála, illetve a II. Vilmos elhunytát követő háborús körülmények hatására 1189-ben az eljárás véget érni látszik. Vö. Loud, Graham A.: *Latin Church in Norman Italy*. Cambridge, 2007. 247.

²⁷ Lásd: RI IV, 4, 4, Lfg. 3, 502 f., n. 892. (a fennmaradásra, kapcsolódó iratokra és az eljárásra vonatkozó irodalommal együtt), illetve IP 9, 306. n. 3.

²⁸ Lásd: RI IV, 4, 4, Lfg. 3, 503. n. 893. (a fennmaradásra, kapcsolódó iratokra és az eljárásra vonatkozó irodalommal együtt), illetve IP 9, 06. n. 4.

²⁹ VIII. Gergely rövid időszakából (1187. október 21. – 1187. december 17.) nem ismert apuliai bíró számára kiállított megbízás.

³⁰ IP 9, 328. n. 3. Kiadása: Nitti de Vito, Francesco (ed.): *Codice Diplomatico Barese. Vol. 5: Le pergamene di San Nicola di Bari, 2: Periodo Normanno (1075–1194)*. Bari, 1902, 258. n. 151.

³¹ Vö. IP 9, 360. n. *5, illetve 324. n. *24.

³² Lásd a 18. jegyzetet.

sebesítésének ügyében, ami a vétkes klerikusok, köztük egy bizonyos Buccarus I. felfüggesztését (*suspensio*) jelentette.³³

A 12. században Apulia északi és középső részére vonatkozóan megbízott kiküldött bírók felhatalmazásainak elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy egy eljárás keretében gyakran több mandátumot és oklevelet is kiállítottak a körülmények változása vagy további lépések szükségessé válása következtében. Jól példázza ezt Bertrand trani érsek és a coratói főesperes, valamint az ottani klerikusok birtokcseréje, amely a delegált bírók oklevele alapján rekonstruálható. A tranzakciót ugyanis Amandus biscegliei és Dániel ruvíói püspök hajtotta végre, bár oklevelük bizonytalan datálása miatt (1181 és 1182. július 7. között kelt) nem állapítható meg, hogy III. Sándor vagy III. Lucius megbízásából.³⁴ Miután azonban a coratói klerikusok azt állították, hogy erőszakkal kényszerítették őket a cserére, az utóbbi pápa Rajnald Bari érseket és Jakab melfi püspököt rendelte bíráló az ügyben.³⁵ Az egyháziak azonban ezután újfent a Szentszékhez fellebbeztek, ahol III. Lucius meghallgatást tartott,³⁶ amin Samarus trani főesperes jelent meg mint *sufficienter instructo pro parte archiepiscopi*, amíg a coratói klerikusok csak *minime ... preparati* voltak jelen. Ilyen körülmények között nem született ítélet, ami újabb megbízást eredményezett, ezúttal Péter venosai püspök és Johannes venosai apát számára.³⁷ Az utóbbi azonban nem sokkal később meghalt, vagyis az eljárást továbbra sem sikerült befejezni, így Péter mellett Vilmos troiai püspök kapott újabb delegálást.³⁸ Ők Bariba idézték a peres feleket, ahol végezetül sikerült megállapodást létrehozni, az erről kiállított oklevél tartalmazza a pápai mandátumot.³⁹

Rendhagyó esetek és illeszkedő példák

A következőkben két példaszzerűnek tekinthető esetet veszek górcső alá: egy Apuliához kapcsolható kérdéses természetű delegációt, valamint egy delegált bírót, aki később maga lett ítélkezés tárgya.

A delegáció egy korai fajtája? Az ismeretlen „G.” esete

A rossz forrásadottságok miatt – mint oly sokszor Apulia érett középkori történetét illetően – előre kívánczik ez a példa. Bár az ismeretlen „G.” esetében rendelkezésre áll egy pápai diploma másolata,⁴⁰ de az egy a 18. századi Brindisihez és környékéhez kapcsolódó oklevelek másolatgyűjteményből származik, és csak töredékesen ismert.⁴¹ A szóban forgó iratot Pflugk-Harttung másoltatta le saját kiadása⁴² számára Giovanni Tarantini brindisi főesperessel. Ami a tartalmát illeti, II. Paszkál pápa egy Roger apuliai hercegnek küldött diplomájával van dolgunk, amelynek azonban pontos datálása nem lehetséges. Kehr feltételezése

³³ Lásd: IP 9, 337, n. *6.

³⁴ Lásd az oklevelet, amelyhez itt III. Lucius kapcsolódik: RI IV, 4,4, Lfg. 1, 184, n. 286., különös tekintettel a perrel kapcsolatos ott található megjegyzésekre és további irodalomra. Lásd továbbá: IP 9, 313, n. *10, itt III. Sándorhoz kapcsolják az oklevelet.

³⁵ RI IV,4,4, Lfg. 1 489, n. 827 und IP 9, 323, n. *19.

³⁶ RI IV,4,4, Lfg. 1, 489, n. 828 und IP 9, 297, n. *28.

³⁷ RI IV,4,4, Lfg. 1, 489, n. 829 und IP 9, 297, n. *30.

³⁸ RI IV,4,4, Lfg. 1, 490, n. 830.

³⁹ Ehhez lásd: RI IV, 4,4, Lfg. 1, 490, n. 830.

⁴⁰ Lásd: IP 9, 391, n. 23., valamint Pflugk-Harttung, Julius von (Hrsg.): *Acta Pontificum Romanorum inedita. Urkunden der Päpste, Bd. 2.* Tübingen, 1884. 196. n. 237.

⁴¹ Lásd: IP 9, 385.

⁴² Pflugk-Harttung: *Acta 2*, 196. n. 237.

szerint 1101-ben készült,⁴³ míg Pflugk-Harttung 1101. április 1. és 1110 közé helyezi.⁴⁴ A pápa arról értesítette egyebek mellett a herceget, hogy egy bizonyos G. (*genitoris tui*) ügyét, akit exkommunikációval sújtottak, átadta az otrantói, tarentói és brindisi érsekeknek. Ha azonban „G.” felhagyna a gaztettekkel, amelyekkel a büntetést magára vonta, a delegáltaknak fel kellett oldozniuk őt.

„G.” személyéről nem rendelkezünk közelebbi információval, bár Pflugk-Harttung feltételezése szerint a rövidítés feloldása *genitoris tui* „*G(uiscardi?)*” lenne, ám a Roger herceg (1085–1111) apjával, Robert Guiscard-ral (1058–1085) történő azonosítás nem fogadható el, még a *genitoris tui* kiegészítés ellenére sem, ugyanis már 1085-ben meghalt. A szöveg másolója, Giovanni Tarantini ebben az esetben feltehetően olvasási hibát követett el, ami különböző spekulációkhoz vezetett,⁴⁵ de egyik sem hozott eredményt.

Az érsekeknek adott mandátum ugyan egyértelműen megjelenik a szövegben, de nem tudjuk, hogy azt megelőzte-e a pápához történő fellebbezés. Számos kérdés merül fel: Lehet, hogy maga Roger herceg kérte a Szentszék közbenjárását G. érdekében, és a kiközösítés revíziója ennek hatására történt? A delegáció egy korai formájával van dolgunk, amely még nem a későbbi szabályokat követte? Milyen formában történtek a beható vizsgálatok, meghallgatások, a kiközösítettel folytatott beszélgetések, és végül milyen döntés született? A források ebben az esetben nem gyújtanak fényt a sötétben, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy valóban delegálással van dolgunk, amit alátámaszt egyrészt az, hogy az apuliai érsekek mandátum révén kapták megbízásukat, másrészt erre utal ennek egy később megszokottá vált formulája is: *qualiter finire debeatur*.

Hiányzó eszköz vagy hiányzó legátus/delegált? A brindisi S. Maria Veterana zárda körüli per

II. Honorius pápa (1124–1130) feltehetően 1126 és 1129 között parancsolta Sichelgaita grófnőnek, hogy a Baialardus brindisi érsek és a helyi S. Maria Veterana exempt kolostor közötti ellentét feloldása céljából hívja össze a szomszédos püspököket.⁴⁶ Godinus, Brindisi érseke még az 1090-es években kezdeményezte a zárda *exemptióját*, amiért cserébe a monopoli bazilita monostort kapta meg.⁴⁷ Ebben az esetben nem delegálás történt tehát, hanem egy „közvetítő hölgy” segítségét vette igénybe a pápa, hogy tájékozódjon egy pereskedésről, és lehetőleg le is zárja azt. Sichelgaita megbízása végeredményben nem volt teljesen váratlan, hiszen ő és családja brindisi oklevelekben többször is a S. Maria zárda jótévőiként tűnik fel.⁴⁸ Lehet, hogy ő maga volt, aki a monostor nevében a pápához fordult segítségért.

Az ügyben azonban fordulat állt be. A püspökök tanácskozásának idején egy legátus, mégpedig Péter, a S. Maria in Via Lata bíboros-diakónusa éppen Terra d’Otrantóban tartózkodott, és illetékességébe vonta az ügyet. Bár a szomszédos prelátusok – Formosus leccei püspök, Ambrosius, a monopoli Szt. István monostor apátja, a brindisi Szent Sír perjele, Arnonus, illetve a Mindenszentek ispotály perjele, Adelardus – a helyszínen voltak, és a

⁴³ Kehr, Paul Fridolin: *Papsturkunden in Apulien*. In: Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Abteilung (1898) 237–289., különösen: 253.

⁴⁴ Vö. Pflugk-Harttung: *Acta 2*, 196. n. 237.

⁴⁵ Ehhez lásd a megjegyzéseket: IP 9, 391, n. 23.

⁴⁶ A regiszterben lévő dokumentumokra lásd: IP 9, 366, n. *7, illetve 397, n. *3; az erre az esetre vonatkozó információkhoz lásd: Della Monaca: *Memoria*, 354., lásd az 50. jegyzetet.

⁴⁷ Vö. IP 9, 396.

⁴⁸ Így egy 1107-es oklevélben: *Codice Diplomatico Brindisino*. Bd. 1: 492–1299. Ed. Gennaro Maria Monti. Trani, 1940. 20. n. 11.

legátussal együtt tanácskoztak az ügyről, mégis Péter kardinális vezette az eljárást, és végezetül az apácák javára döntött.⁴⁹

Kérdéses ugyanakkor, hogy Péter legátus „véletlenül” lehetett-e a régióban ekkor. Beavatkozása valójában nem is lett volna szükséges, hiszen több apuliai főpap gyűlt össze tanácskozásra, akik pápai megbízással is rendelkeztek. Ismeretlen okból azonban lemondtak az eljárás vezetéséről. A legátus tűnt a szituációban a „jobb delegált”-nak? Az összegyűlt prelátusok kérték a segítségét, vagy egyszerűen a delegálással járó fáradságot és költségeket igyekeztek megspórolni? Úgy tűnik, hogy a kiküldött bíróság „eszköze” ekkor még nem volt annyira elterjedt, hogy ebben – az egyébként nem klasszikusan delegációt igénylő – esetben is felhasználják.

Bírótól az elítéltig

Végezetül tekintsük át egy olyan püspök, Trani Bertrand ügyét, aki kiküldött bíróból delegáltak által elítélt személyé vált, s aki már a legelső fennmaradt, „hagyományos”-nak tekinthető esetben, 1173-ban bírói felhatalmazást⁵⁰ kapott Palmerius apáttal (monopoli Szt. István kolostor) együtt III. Sándor pápától a Paganus nardói apát és Theodosius gallipoli püspök közötti tizedperben, majd az előbbi javára döntött.⁵¹ Ugyanazon ügyben Bertrand és Palmerius egy évvel később ismételten megbízást kapott, miután a gallipoli püspök fellebbezést nyújtott be a pápai udvarba. Theodosius ezután ismét ítéletért fordult a pápához, de nem sokkal később meghalt.⁵² Ezt követően új mandátum készült, amelynek értelmében a gallipoli kanonokokkal és adott esetben a választott püspökkel mint új peres féllel egyeztetve kellett eljárnia a bírónak.⁵³ A delegáltak végezetül újfent a kolostor javára döntöttek,⁵⁴ erről jelentést küldtek a pápának, aki azt 1176 májusában megerősítette. Az eljárás ebben az esetben az érintett bíboros fellebbezései miatt húzódott el, bár ez gyakran megesett a pápai kiküldött bíróság működése alatt.

III. Sándor pápa 1178-ban vagy 1179-ben ismét Trani Bertrand és Palmerius apát bírói párosát vette igénybe, ezúttal is a nardói bencés monostorral összefüggésben. Azt a feladatot kapták, hogy a S. Maria kolostor testvéreit vezessék be bizonyos tizedekbe és jogokba, ha pedig Nardò klérusa, népe és bárói vonakodnának teljesíteni a pápai parancsot, és akadályozná a kolostort, lépjenek fel apostoli hatalommal.⁵⁵ Bertrandot és Palmeriust III. Sándor „specialistaként” használta fel a II. Orbán óta exempt nardói kolostor ügyében. Feltehetően a peres felek is gyakran igényelték az ő felhatalmazásukat, bár a források nem szólnak erről. Bertrand esetében azonban nem sokkal később komoly fordulat állt be.

Valószínűleg 1180-ban jelent meg III. Sándor előtti a tranibeli „S.” kanonok városa egyes klerikusaival együtt, és emelt panaszt érsekük, Bertrand ellen, aki a vád szerint saját javára

⁴⁹ Lásd: IP 9, 397, n. *3. Úgy tűnik, hogy az alapvetően rossz forrásadottságok ellenére szokatlanul jól ismert a pereskedés, még ha hiányoznak is az eredeti források. Andrea della Monaca 1674-es, Brindisi múltjával foglalkozó történeti munkája azonban tájékoztat az eseményekről. Betekintést enged ugyanis a mára már elpusztult S. Maria Vetera kolostor archívumába, legalábbis a szerző tájékoztatása szerint. Lásd: Della Monaca: *Memoria*, 396.

⁵⁰ Lásd: IP 9, 294, n. 13.

⁵¹ Ehhez az esethez lásd: Holtzmann, Walther: *Aus der Geschichte von Nardò in der normannischen und staufischen Zeit*. In: *Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Abteilung* (1961) 35–83., itt: 72.

⁵² IP 9, 294, n. *15.

⁵³ IP 9, 294, n. *16. Lásd még: Holtzmann: *Geschichte von Nardò*, 77.

⁵⁴ IP 9, 294, n. *17.

⁵⁵ IP 9, 295, n. *22.

használt fel adományokat és az egyház pénzét, plébániákat és egyháziakat rabolt meg, illetve idegeneknek juttatott egyházi javadalmakat.⁵⁶ Péter venosai és Dániel ruvói püspökök kaptak megbízást arra, hogy kivizsgálják a panaszokat, jóvátételre kényszerítsék az érseket, valamint ítélettel vagy egyezséggel zárják le az ügyet.⁵⁷ Később azonban újabb vádak merültek fel Bertrand ellen, melyek közül már említettem a coratói klerikusok egy feltehetően kényszerrel kicsikart birtokcsere miatt tett panaszát. Az érsek tehát delegált bíróból eljárás alá vont személy lett, sokatmondó, hogy nem is ismert későbbi megbízása.⁵⁸

Eredmények és tézisek

Az eddig bemutatott vizsgálatok alapján hat pontban fogalmazhatók meg a delegált bíróságot illető következtetések.

1. Első említése – a fennmaradt források alapján – III. Sándor pontifikátusára tehető, míg a nyugati egyház más területein, különösen központi részein néhány évtizeddel korábban jelent meg. Normandiában Harald Müller kutatásai alapján az 1140-es évektől,⁵⁹ míg Liguriában már az 1130-as években bizonyíthatóan fordultak vitás esetben a pápákhoz döntésért.⁶⁰ Daniel Berger az Ibériai-félsziget északi részén, a burgosi egyházmegyében III. Jenő pápa (1145–1153) idejétől adatolta a delegált bíráskodás megjelenését, de kitért az Apuliával kapcsolatban is jelentős 1130-as skizma hátráltató hatására is, valamint arra, hogy a mandátumok száma III. Sándor idejétől kezdett emelkedni.⁶¹ Apulia északi és középső részén ezzel szemben néhány évvel, évtizeddel később jelent meg a delegált bíróság rendszere. Azon ügyeket, amelyeket III. Sándor idejétől fogva kiküldöttek vizsgáltak és döntöttek el, korábban másképp kezelték, ahogyan azt egy a brindisi S. Maria Veterana kolostor esetében fellépő legátus is példázza.

2. A peres ügyek témái nem térnek el érdemben a máshol (például Normandiában)⁶² megfigyelhetőktől: tized- és birtokperek, (püspöki) joghatósági viták és kolostori autonómia-törekvések.

3. A delegált bírók elsősorban közeli vagy legalábbis nem túl távoli egyházmegyék, kolostorok és apátságok magas rangú klerikusai közül kerültek ki. Érsekek, püspökök, apátok vagy

⁵⁶ IP 9, 6, n. *23.

⁵⁷ IP 9, 296, n. 24.

⁵⁸ További megfigyelések: III. Sándort 1178 augusztusában Bertrand érsek mellett az utóbbi szuffragáneasát, Armandus biscegliei püspököt bízta meg, hogy a conversanói püspök és Palmerius, a monopoli Szent István kolostor apátja közötti perről gyűjtsön információt. Nem bíróként kellett tehát eljárniuk, hanem eljuttatni az ügyet a pápai udvarba. (Idézi: *Summarium von 1550 sub PP im Volume dei documenti per le memorie di Putignano bei G. Casulli in Putignano*. In: Gött. Nachr. 1898. 284., n. 22.) Történt azonban konkrét beavatkozás, amiért a pápa meg is róttá a trani érseket. Pápai oklevelek gyakran tartalmaznak hasonlóan konkrét utasításokat az eljárást illetően.

⁵⁹ Lásd: Müller, *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie*, id. mű.

⁶⁰ Lásd: Johrendt, Jochen: *Italien als Empfängerlandschaft (1046–1198): ein Vergleich aus der Perspektive des Urkundenalltags in Ligurien, Umbrien und Kalabrien*. In: Herbers, Klaus – Johrendt, Jochen (Hrsg.): *Das Papsttum und das vielgestaltige Italien. Hundert Jahre Italia Pontificia*. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 5) Berlin, 2009. 183–213., itt: 200.

⁶¹ Berger, Daniel: *Delegierte Gerichtsbarkeit im Bistum Burgos im 12. Jahrhundert. Zu Verbreitung und Akzeptanz einer neuen Form von Rechtsprechung*. In: Herbers, Klaus – Alsina, Fernando López – Engel, Frank (Hrsg.): *Das begrenzte Papsttum. Spielräume päpstlichen Handelns: Legaten, „delegierte Richter“, Grenzen*. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, NF 25) Berlin, 2013. 251–288. elsősorban 265. s köv.

⁶² Lásd: Müller: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie*, id. mű.

perjelek kaptak megbízásokat, akik között bizonyos időszakokban „vezéralakok” és „specialisták” jelentek meg nyilvánvaló alkalmasságuk vagy nagy tekintélyük alapján. Közéjük tartozott Bertrand trani érsek III. Sándor pontifikátusa alatt, vagy Rajnald, Bari érseke III. Lucius és III. Orbán idején, de Palmerius, a monopoli Szt. István kolsotor apátja is ebbe a kategóriába sorolható, aki 1173 és 1187 között több alkalommal is kapott pápai mandátumot. Ehhez kapcsolódóan bizonyos helyekkel és intézményekkel kapcsolatban szakértő párosok is kirajzolódnak, mint Bertrand és Palmerius Nardò esetében. A püspököket egyházmegyékben szerzett bírói tapasztalatuk, személyes és anyagi erőforrásaik tették különösen alkalmassá delegált bírónak az eljárások során. Rajnald pedig érseki méltóságra emelkedése előtt kardinálisaként⁶³ felügyelte a bari érsekséget, vagyis feltehetően jó kapcsolatai voltak a pápai udvarban.

4. Az egyházjog felhasználásához, valamint annak gyakorlati érvényesüléséhez a római egyházba történő integrációnak legalább részben már végbe kellett mennie. A jog ugyanis áthathatja, stabilizálhatja és rendezheti is a teret. Apuliában megtapasztalták III. Sándor alatt a kiküldött bíróság rendszerének működését, egyre nőtt a megbízások száma, formalizálódott és a gyakorlati igények szerint alakult az eljárásrend, így például III. Lucius idejétől az 1180-as években leginkább már három bírót egyszerre felhatalmazást: egyet-egyet a peres felek, míg a harmadikat a pápák választották ki.

5. Természetesen nem minden esetben született sikeres ítélet első fokon. Bizonyos ügyekben fellebbezések sora miatt volt szükség újabb delegálásokra, adott esetben új bíróra. Az ítéletek fogatosítása sem ment mindig probléma nélkül, mint például Bertrand trani érsek illetve a coratói főesperes és klerikusok korábban bemutatott birtokcseréje esetében.

6. Összességében a kiválasztott időszakból fennmaradt delegációk száma alacsony, még III. Sándor pontifikátusa idejéből is. Harald Müller például 386 normandiai esetet rekonstruált a 12-13. századból.⁶⁴ Az apuliai helyzet egyrészt a kedvezőtlen forrásadottságokra vezethető vissza, különösen kisebb püspökségek esetében, másrészt az 1130-as skizma utáni válságos időszakra, amikor is Dél-Itália II. Anacletus ellenpápa hűségére tért, majd az egyházszakadás megszűnése után is csak lassan orientálódott Róma irányába. II. Rogert II. Ince (1130–1143) csak Anacletus halála után erősítette meg a királyságban, utódai pedig ezt nem is tették meg. III. Sándor pontifikátusának kezdetén tehát még nem tekintették általánosan legitimáló hatalomnak ezen a területen a pápaságot, amely csak az 1170-as években vált fontos vonatkozási ponttá a helyi egyházi intézmények számára. A helyi bíróságok, úgy tűnik, nagyobb jelentőséggel bírtak, és a világi hatalmasságok is erős és megbízható legitimáló erőt jelentettek. A dél-itáliai Calabriába kiküldött bírók elé került fennmaradt peres ügyek száma még beszédesebb ebben az összefüggésben: mindössze egy eset ismert a 11–12. századból, míg Liguriából 72 eset maradt fent!⁶⁵ Apulia csak a III. Sándor alatti változások hatására vált jogi úton közvetlenül elérhetővé Róma számára, még ha földrajzilag nem is volt oly távol.

Végezetül megállapítható, hogy nemcsak a heterogén „határvidék”-nek, Apuliának, de magának a pápaságnak is újjá kellett szerveznie magát a joghatóság tekintetében az ekkor kialakuló római-kánonjogi eljárások segítségével. Meg kellett találnia a formákat, kialakítani

⁶³ Lásd: Ganzer, Klaus: *Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalkollegiums vom 11. bis 13. Jahrhundert.* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 26) Tübingen, 1963. 118. s köv., n. 49.

⁶⁴ Müller: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie*, id. mű.

⁶⁵ Lásd: Johrendt: *Italien als Empfängerlandschaft*, 200. Johrendt szerint Umbriában „mindössze” tizenöt eset adatható.

és kipróbálni az eljárásokat, de legelőször is létrehozni, fejleszteni és megtanulni használni a teret, a hálózatot és a kommunikáció formáit, hogy a mindenkori régiókat elérhesse.

Fordította: BARABÁS GÁBOR

CLAUDIA ALRAUM

Unification through Jurisdiction. Remarks on Papal Judges-Delegate in Apulia prior to 1189

The article deals with questions concerning papal delegated jurisdiction in the Southern Italian region of Apulia, from its first detectable appearance in the 12th century until 1189. Mainly analyzing papal mandates of delegation issued to local prelates, the study focuses on how papal delegations were developed, implemented and used especially in ecclesiastical institutions in the archdioceses of Trani, Bari, Brindisi, and the exempt diocese of Monopoli. Thereby, it discusses the unifying and standardizing capability of papal jurisdiction after and during the 11–12th-century curial reforms. The issuing of papal mandates of delegation began considerably later (and was of lower quantity) in this region than in other parts of the Latin Church, as the first of the 17 mandates issued in the analyzed period dates back to the pontificate of Pope Alexander III. However, thematic analogies of the cases are indicated. Several papal charters were issued during a case tried by judge delegates, and certain specialists for different cases can be identified amongst the Apulian judge delegates. In general, it can be assumed that the Roman curia, as well as the ecclesiastical institutions of Apulia under Norman rule, needed time to develop and test new ways of organizing ecclesiastical jurisdiction and that a certain level of integration must have already been established prior to the new jurisdictional procedures.